

Het agrarisch recht aan de Landbouwhogeschool

P. de Visser

De studenten in de Faculteit der Landbouwwetenschappen die in hun studiepakket ook iets van recht willen opnemen kunnen bij de vakgroep Agrarisch recht uit een groot aantal onderwijselementen kiezen. Naast de meer traditionele onderwijselementen, zoals onder meer Grondgebruiksrecht en Recht en landbouw in ontwikkelingslanden, kan men ook bijvoorbeeld Arbeidsomstandighedenrecht of Rechtsantropologie bestuderen.

De achtereenvolgende herprogrammeringen van de studie aan de Landbouwhogeschool in de jaren zeventig en tachtig hebben de keuzemogelijkheden voor de student binnen de studierichtingen steeds groter gemaakt. Deze keuzevrijheid maakt sterkere specialisatie, ook binnen een studierichting, mogelijk. De vergrote vraag naar aparte onderdelen van het agrarisch recht resulteert dan snel in een vergroot aanbod.

Vóór de bedoelde herprogrammeringen was het vak agrarisch recht voor een aantal studierichtingen een verplicht vak en was van keuzevrijheid nauwelijks sprake. Het aanbod van de vakgroep was navenant.

In deze bijdrage wil ik aan de hand van leeropdrachten, oraties en studieprogramma's trachten een beeld te geven van de inhoud en betekenis van het agrarisch recht aan de Landbouwhogeschool tussen 1918 en 1986.

Spoedig na het aannemen van de Wet op het 'hooger landbouw- en hooger veeartsenijkundig onderwijs' (15 december 1917) waarbij de Landbouwhoogeschool werd opgericht, werden ook hoogleraren benoemd. Eén daarvan was prof. mr. H. W. C. Bordewijk, die als leeropdracht meekreeg 'onderwijs te geven in rechts- en staatswetenschap'. Bordewijk werd in het eerste studiejaar van de Landbouwhogeschool echter benoemd tot hoogleraar in Groningen en zo ontstond al snel een vacature. De Senaat van de Landbouwhogeschool was van oordeel dat de belangen van het onderwijs eisten dat de door Bordewijk gedoeerde leerstof aan twee nieuwe hoogleraren zou worden opgedragen. Zo werden per september 1918 benoemd: mr. J. C. Kielstra tot hoogleraar in 'Het Koloniaal Staatsrecht en Strafrecht, de Indische Landhuishoudkunde en het Indisch Agrarisch Recht' en mr. dr. A. Heringa tot hoogleraar in 'De Staathuishoudkunde, de Statistiek en het Nederlands Agrarisch Recht'.

Beide heren voelden zich in eerste instantie duidelijk vreemde eenden in de bijt van de sterk op de praktijk gerichte landbouwkundige opleiding. Dit moge onder andere blijken uit hun oraties, respectievelijk getiteld 'Recht en Werkelijkheid' en 'Economie en Recht', waarin zij het belang van het recht en de rechtsregels voor de praktijk trachtten duidelijk te maken. Kielstra drukt dit in het slot van zijn rede waarin hij de studenten toespreekt als volgt uit:

'Moge het mij gegeven zijn U het verband tusschen die werkelijkheid en het recht te doen zien, om U beter voorbereid het leven te doen ingaan; dan zal ik mijn doel bereikt achten.'

In hun ijver om hun toehoorders het belang van het recht in het algemeen te schetsen, komen beiden niet toe aan een omschrijving van het begrip agrarisch recht. Tot een dergelijke omschrijving komen ze wel in het studieprogramma. Heringa geeft drie uur college en wel twee uur over 'Het Burgerlijk recht voor zoover van belang voor den landbouw' en één uur 'Handelsrecht en hoofdstukken uit het administratief recht van den landbouw'. Ook de colleges van Kielstra omvatten twee thema's, te weten: 'De Nederlandsch-Indische agrarische wetgeving' en 'Het adatrecht voor zoover betrekking hebbend op den bodem en zijne voortbrengselen'.

Opvallend is dat prof. S. Coenen, hoogleraar in de Landhuishoudkunde, op zijn colleges het thema 'Vormen van grondeigendom en rechtsvormen van grondgebruik' behandelt, een thema dat ook onder het hoofd agrarisch recht zou kunnen vallen. Zeker als men uitgaat van de definitie van agrarisch recht die Cohen¹ bij zijn aantreden als hoogleraar te Groningen gebruikt, te weten: 'De behandeling van de economische en juridische vraagstukken, die met den landbouw in verband staan'.

Prof. Heringa kwam reeds in 1921 te overlijden en werd per september 1922 opgevolgd door mr. W.C. Mees R.A.zn., die dezelfde leeropdracht kreeg als zijn voorganger. Hij aanvaardde deze opdracht met het uitspreken van een rede, getiteld: 'Overproductie en overkapitalisatie'. Anders dan zijn voorgangers legt hij bij zijn aantreden meer de nadruk op de Staathuishoudkunde. Uit zijn oratie is niet na te gaan wat hij onder agrarisch recht wil verstaan. Mochte met het begrip agrarisch recht zoals dat door Cohen was omschreven zien we bij prof.dr.ir. G. Minderhoud, die in 1927 zijn ambt als hoogleraar in de Landhuishoudkunde aan de Landbouwhogeschool aanvaardt met het uitspreken van de rede getiteld: 'Landbouwbedrijfsstelsels'. Hij constateert: 'Waar hier beide vakken 'Staathuishoudkunde' en 'Agrarisch Recht' door één hoogleeraar worden gedoceerd en de grens van elk van deze beide vakken met het leervak 'Landhuishoudkunde' reeds bezwaarlijk valt aan te geven, is de grens van het gebied, dat mij als studie- en onderwijsterrein is aangewezen, al uiterst bezwaarlijk nauwkeurig te trekken'.

Hij sluit zich dan ook graag aan bij de nieuwe omschrijving van agrarisch

1. I.B. Cohen, inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen, 1910.

recht zoals Cohen die geeft in zijn boek 'Inleiding tot het Agrarisch Recht' en die luidt: 'een beschouwing van de rechtsinstellingen die de beheersing van den grond betreffen'. Cohen komt tot deze omschrijving omdat, zo stelt hij, 'in den loop der jaren het leervak, in overeenstemming met den gekozen naam, evenwel een meer beperkten omvang heeft gekregen'. Anderzijds voegt hij daar direct aan toe dat de economische aspecten natuurlijk niet buiten beschouwing gelaten kunnen worden want: 'Op agrarisch gebied geldt meer dan op eenig ander gebied der rechtswetenschap de waarheid, dat de rechtsinstellingen slechts goed begrepen kunnen worden, als men mede op de economische functie het licht laat vallen'.

Toch blijft de beperking die aangebracht wordt door Cohen, namelijk van 'landbouw' naar 'beheersing van de grond', van essentiële betekenis.

Per 15 augustus 1933 wordt prof. Kielstra benoemd tot Gouverneur van Suriname en ontstaat weer een vacature, die pas in 1935 vervuld wordt door de benoeming van mr. A. Neytzell de Wilde tot buitengewoon hoogleraar in 'De Koloniale Landhuishoudkunde en het Indisch Agrarisch Recht'. Het onderdeel Koloniaal Staats- en Strafrecht van de leeropdracht van Kielstra blijft vooralsnog onvervuld. Prof. Neytzell de Wilde aanvaardt zijn ambt met het uitspreken van een rede getiteld: 'Welvaart en traditie', waarin hij de nadruk legt op de invloed van de traditie bij de vorming van het Indisch Agrarisch Recht.

Prof. Neytzell de Wilde overleed tijdens de Tweede Wereldoorlog en prof. Mees werd na de oorlog op grond van zijn politieke gedragingen gedurende de bezettingstijd ontslagen, zodat in 1946 twee vacatures bestonden.

Op 1 maart 1947 aanvaardt dr.ir. E. de Vries het ambt van hoogleraar in 'de Landhuishoudkunde van Indonesië, Suriname en de Nederlandsche Antillen, het staats- en strafrecht in Indonesië, Suriname en de Nederlandsche Antillen en het Indonesisch agrarisch recht' met een oratie getiteld: 'Problemen van de Javaanse landbouwer'.

De Vries schetst in zijn rede het complex van vraagstukken waarmee de Javaanse landbouwer wordt geconfronteerd. Het is immers de boer zelf, zijn gezin, zijn bedrijf, zijn vee, zijn arbeid, zijn consumptie, zijn bezittingen en schulden, zijn hoop en vrees die richting geven aan de landbouw, zo stelt hij vast.

Op 28 april van datzelfde jaar spreekt de nieuwe benoemde hoogleraar in de Staathuishoudkunde en het Agrarisch Recht, mr. C.H.F. Polak, zijn inaugurele rede uit onder de titel 'Het geleide contract'. Polak gaat in zijn rede uitvoerig in op de toenemende invloed van de overheid (zowel de uitvoerende, de wetgevende als de rechterlijke macht) op de overeenkomsten en haar gevolgen. Dit geldt voor alle delen van het recht. Als voorbeeld van deze invloed in het agrarisch recht noemt hij de pacht. De vele dwingend-rechtelijke bepalingen van het Pachtbesluit 1941, de Grondkamers en de Pachtkamers illustreren een en ander.

In december 1948 wordt door de Senaat van de Landbouwhogeschool een commissie ingesteld die moet rapporteren over de staat van het economie-on-

1. I.B. Cohen 'Inleiding tot het Agrarisch Recht', 1927.

derwijs aan de Landbouwhogeschool. De commissie rapporteerde binnen veertien dagen en constateerde in haar rapport dat het economie-onderwijs aan de Landbouwhogeschool noch in kwantitatieve, noch in kwalitatieve opzichten aan de eisen voldeed. Een van de voorstellen die de commissie deed om hierin verbetering te brengen was de splitsing van de leerstoel voor staathuishoudkunde en agrarisch recht.¹

Dit leidde er toe dat per 13 september 1949 dr. Th.L.M. Thurlings werd benoemd tot hoogleraar in de Staathuishoudkunde en de leeropdracht van prof. Polak werd gewijzigd in 'Rechts- en staatswetenschap'.

Het valt op dat de leeropdracht van Polak niet luidde 'het agrarisch recht'. In het rapport van de commissie die moest adviseren over de benoeming van een hoogleraar in de Staathuishoudkunde wordt hierover het volgende gezegd:

'Bij de benoeming van een hoogleraar in de staathuishoudkunde ware Prof. Mr. C.H.F. Polak van deze onderwijstaak te ontheffen. Deze hoogleraar blijft dan belast met het onderwijs in het Nederlands agrarisch recht. De commissie zou er de voorkeur aan geven deze leeropdracht in ruimere bewoordingen te stellen. De landbouwkundig ingenieurs, in bijzonder die van de economische studierichtingen dienen toch niet enkel op de hoogte te zijn van het agrarisch recht in enge zin, maar ook enig begrip te hebben van de grondslagen van ons staats-, administratief-, vermogens- en arbeidsrecht. Vooral de toenemende overheidsbemoeiing met de landbouw en het grondgebruik maken deze kennis onontbeerlijk.'

De commissie beveelt daarom aan de leeropdracht van Polak, overeenkomstig de terminologie van de wet op het hoger landbouwonderwijs te doen luiden: 'Rechts- en Staatswetenschap'.

De motivering van de commissie is wel duidelijk, doch de commissie vergeet blijkbaar dat om het agrarisch recht in enge zin te kunnen bestuderen de algemene grondslagen van de rechtswetenschap bekend moeten zijn. Iets wat bij de studenten aan de Landbouwhogeschool niet als vanzelfsprekend mag worden aangenomen.

Eind 1949 wordt prof. dr. ir. E. de Vries benoemd bij de Internationale Bank voor reconstructie en ontwikkeling te Washington en ontstaat dus wederom een vacature in de landhuishoudkunde en het agrarisch recht van Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen. Deze vacature is nog niet vervuld als met ingang van het studiejaar 1951/52 prof. mr. C.H.F. Polak benoemd wordt tot hoogleraar te Leiden. De eisen die nu aan een nieuw te benoemen hoogleraar in het agrarisch recht worden gesteld zijn, zo blijkt uit de advertentietekst, zo mogelijk nog ruimer: 'De te benoemen hoogleraar zal in de eerste plaats deskundig dienen te zijn op het gebied van het civiele recht, voorts vertrouwd moeten zijn met het administratieve- en het staatsrecht. Bekendheid met en belangstelling

1. Zie ook drs. A.A.P. van Drunen in het voorwoord van de bundel: 'Economie en Landbouw'; Vuga, 1983.

voor aangelegenheden de landbouw en het platteland betreffende strekken tot aanbeveling'.

Als opvolger van prof. mr. C.H.F. Polak wordt benoemd dr. I. Samkalden, hoofd van de Juridische afdeling van het Departement van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Zijn leeropdracht luidt: 'De rechts- en staatswetenschappen'.

Ongeveer een half jaar later besluit de Senaat van de Landbouwhogeschool dat het moeilijk, zoniet onmogelijk is om een persoon te vinden die zowel de Landhuishoudkunde als het Agrarisch recht van Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen beheerst en kan doceren. Daarom wordt besloten een nieuwe hoogleraar in de Tropische Landhuishoudkunde te benoemen, terwijl de leeropdracht van prof. Samkalden ruim genoeg geacht wordt om hieronder tevens het agrarisch recht van Indonesië en andere tropische en sub-tropische landen te brengen.

Op 6 mei 1952 aanvaardt Samkalden het ambt van hoogleraar met het uitspreken van een rede getiteld: 'Behartiging van collectieve belangen in de agrarische wetgeving'. Ook hij schetst de steeds verder toenemende invloed van de overheid en andere organisaties op het leven van de individuele burger. In de wetgeving en dan met name de agrarische wetgeving staan niet langer de belangen van de landbouw centraal, doch zegeviert de behartiging van de collectieve belangen. Samkalden maakt niet duidelijk wat hij onder agrarische wetgeving verstaat, maar uit de gekozen voorbeelden blijkt dat hij dit begrip ruim opvat.¹ Samkalden blijft betrekkelijk kort aan de Landbouwhogeschool als gevolg van zijn benoeming in 1956 tot Minister van Justitie.

De invulling van de daardoor ontstane vacature blijkt niet eenvoudig te zijn. Dit blijkt o. a. uit de jaarrede ter afsluiting van het studiejaar 1957-58. De Rector magnificus stelt:

'De voorziening in het onderwijs in het agrarisch recht stuitte op ernstige moeilijkheden, omdat het onmogelijk bleek het agrarisch recht van de westerse gebieden en dat van de niet- westerse landen op universitair peil door één persoon te doen verzorgen. Het is daarom noodzakelijk tot splitsing over te gaan'.

Hoewel de leeropdracht duidelijk verruimd is blijft men dus toch spreken over het agrarisch recht, zo ook in de profielschets voor een nieuwe hoogleraar: 'De betrokkene zou in staat moeten zijn de inleiding tot het recht te geven, evenals de beginselen van het privaats- en publiekrecht, terwijl hij het agrarisch recht zou moeten overzien'.

In 1958 werden achtereenvolgens mr. J.M. Polak en mr. dr. A.H. Ballendux benoemd tot hoogleraar in respectievelijk: 'De Rechts- en Staatswetenschappen

1. Dit blijkt ook uit de omschrijving die Samkalden en C.H.F. Polak geven van agrarisch recht in een rapport getiteld: 'Le droit agraire néerlandais' dat gepubliceerd is in: *Atti del primo convegno internazionale di diritto agrario*, Firenze, volume primo 1954.

Deze omschrijving luidt: 'Le droit qui se porte sur le sol utilisé à des fins agricoles, sur les produits et sur les personnes qui sont ou seront occupées dans l'agriculture'.

van de westerse gebieden' en 'De Rechts- en Staatswetenschappen van de niet-westerse gebieden'.

Polak aanvaardde zijn ambt met het uitspreken van de rede getiteld: 'De eenheid van het recht'. Hij waarschuwt in deze rede voor de toenemende drang naar specialisatie in wetgeving en rechtspraak. Aan een zekere specialisatie is niet te ontkomen, maar boven een verdere versplintering van rechtspraak en wetgeving verdient een verbetering van de bestaande toestand zijns inziens verre de voorkeur. Als voorbeeld van verbetering uit het agrarisch recht noemt hij de opnemng van de Pachtwet in het nieuwe Burgerlijk Wetboek. Een wens die nu 27 jaar later nog bij sommigen leeft, maar nog niet is verwezenlijkt.

Een half jaar na Polak aanvaardt Ballendux zijn ambt. Zijn oratie is getiteld: 'Grenzen en raakvlakken van het agrarisch recht in achtergebleven gebieden'. In het eerste gedeelte van zijn rede tracht hij een omschrijving en afbakening van het begrip agrarisch recht te geven. Hij constateert daarbij dat in de ons omringende landen zoals Duitsland en Frankrijk het agrarisch recht zich als een afzonderlijke tak van rechtswetenschap heeft ontwikkeld. In Nederland is dit zeker niet het geval, zie ook de bovengenoemde rede van J.M. Polak.

Minderhoud had, zoals ook eerder omschreven, moeite om de grens te trekken tussen landhuishoudkunde en agrarisch recht en een andere hoogleraar in de landhuishoudkunde, Timmer, gaat nog verder door te stellen dat naar zijn mening het agrarisch recht geen zelfstandig bestaan als landbouwwetenschappelijk studievak behoort te leiden. Als leervak aan een landbouwhogeschool — zo zegt Timmer — heeft het zich restloos op te lossen in het onderwijs in de landbouweconomie, landbouwsociologie, bedrijfsleer en methodiek der landbouwvoorlichting. Doet het dit niet dan ontbreekt er iets aan de wijze van behandeling van deze vakken.¹ Ballendux deelt de mening van Timmer niet, maar concludeert wel 'dat noch de inhoud, noch de omtrek, noch het karakter, ja zelfs niet de naam van dit leervak ook maar bij benadering vaststaan'.

Wat agrarisch recht moet zijn omschrijft C.H.F. Polak in zijn rede bij de oprichting op 10 april 1959 van de Vereniging voor Agrarisch Recht: 'Agrarisch recht is en moet blijven een onderdeel van ons algemeen rechtssysteem, een complex van regels van privaatrecht en publiekrecht, waarin de algemene beginselen worden uitgewerkt, verfijnd en aangepast aan de bijzondere omstandigheden van het bedrijfsleven'. Een omschrijving die de toenmalige hoogleraar op de vakgroep Rechts- en Staatswetenschappen westerse gebieden, J.M. Polak, zoals uit het bovenstaande moge blijken zeker deelde. De oprichting van een Vereniging voor Agrarisch Recht is vanuit die vakgroep sterk gestimuleerd. Vanaf de oprichting heeft J.M. Polak het secretaris/penningmeesterschap bekleed. Een functie die in 1972 door schrijver dezes is overgenomen en nog steeds wordt vervuld. De vakgroep achtte een goede band met de vereniging een belangrijke zaak, zo moge o.a. blijken uit de vermelding in het wetenschappelijk jaarverslag LH 1957-1958.

1. W. Timmer, 'Totale Landbouwwetenschap', 1949.

Doordat in mei 1976 prof. Ballendux kwam te overlijden en in 1977 prof. Polak wegens benoeming in de Raad van State Wageningen verliet ontstond een dubbele vacature. Zoals in die tijd te doen gebruikelijk werd door de Faculteitsraad een brede structuurcommissie ingesteld. Deze commissie kreeg als opdracht 'de Faculteitsraad van advies te dienen omtrent de plaats en de taak van het onderwijs en het onderzoek op het gehele gebied van de rechtswetenschappen binnen de faculteit'.

De commissie komt in haar rapport tot de conclusie dat het gewenst is de twee bestaande vakgroepen, te weten: Rechts- en Staatswetenschappen van de westerse gebieden en Rechts- en Staatswetenschappen van de niet-westerse gebieden, samen te voegen tot één vakgroep Agrarisch recht. Waarom agrarisch recht?

'Deze benaming accentueert de plaats van de vakgroep in de faculteit der landbouwwetenschappen, en sluit aan bij de overweging dat onderwijs en onderzoek aan de Landbouwhogeschool op het gebied van het recht voor wat de doctoraalfase aangaat, sterk op de landbouw dienen te zijn gericht'.

Met deze motivering zijn we weer bijna terug bij de definitie die Cohen in 1910 gaf aan het begrip agrarisch recht.¹

De commissie adviseert verder om binnen de ene vakgroep wel twee hoogleraren te benoemen. Het rapport van de commissie wordt door de Faculteitsraad overgenomen en resulteert na de normale procedure in de benoeming in 1981 van mr. W. Brussaard tot gewoon hoogleraar in 'het agrarisch recht van de westerse gebieden, hieronder begrepen het milieurecht en het recht betreffende de ruimtelijke ordening' en dr. F. von Benda-Beckmann tot gewoon hoogleraar in 'het recht, meer in het bijzonder het agrarisch recht van de niet-westerse gebieden'. Traditiegetrouw aanvaardden beide hoogleraren hun ambt met het uitspreken van een inaugurele rede. Brussaard gaat in zijn rede, getiteld: 'Enige beschouwingen over wetgeving en landelijk gebied' uitvoerig in op de bestuursrechtelijke aspecten van de wetgeving met betrekking tot het landelijk gebied. Door zijn definitie van landelijk gebied – al het gebied buiten de bebouwde kommen – geeft hij aan zijn leeropdracht duidelijk niet tot de landbouw sec te willen beperken. Mijns inziens in de huidige tijd een terecht uitgangspunt en ook in overeenstemming met de door de beide Polaks in de bovenstaande aangehaalde omschrijving van agrarisch recht.² Dit laatste geldt ook voor het feit dat Brussaard het agrarisch recht, het milieurecht en het ruimtelijk ordeningsrecht als drie verschillende rechtsgebieden noemt en niet, zoals de Faculteitsraad suggereert, de laatste twee als onderdeel van het agrarisch recht beschouwt.

Uit de rede van Von Benda-Beckmann 'Op zoek naar het kleinere euvel in de

1. Het begrip landbouw zoals dat door de Landbouwhogeschool verstaan wordt is ongetwijfeld breder dan wat Cohen er onder verstond.
2. Dit is zeker ook in overeenstemming met de brede inhoud die de Landbouwhogeschool aan het begrip landbouw geeft.

jungle van het rechtspluralisme' blijkt, dat de situatie in ontwikkelingslanden nog gecompliceerder ligt. Want overheidsrecht, religieus- en traditioneel volksrecht kennen hun eigen, vaak met elkaar conflicterende regels en instituties, en door de wederzijdse beïnvloeding van die rechtssystemen ontstaan er nieuwe juridische mengvormen. Ook is er in de traditionele volksrechten veel minder dan in het westerse recht sprake van een duidelijke afbakening van aparte deelgebieden in het recht. 'Agrarisch recht' wordt onder deze omstandigheden tot referentiepunt voor al het recht dat binnen een pluralistisch systeem relevant is voor landbouw en plattelandsontwikkeling. In zijn rede geeft Von Benda-Beckmann het belang van kennis van dat recht en inzicht in zijn maatschappelijke betekenis voor studenten en afgestudeerden van de Landbouwhogeschool aan; tegelijk maakt hij duidelijk dat de met rechtspluralisme en agrarische ontwikkeling verbonden problemen naast een rechtswetenschappelijke ook een sociaalwetenschappelijke benadering van het recht vereisen.

In het voorgaande hebben we kunnen zien dat gedurende bijna zeventig jaar aan de Landbouwhogeschool onderwijs gegeven en onderzoek gedaan is op het gebied van het agrarisch recht. De naamgeving van het leervak en de behandelde stof varicerden met de docent en in de tijd. Op zichzelf is dit niet schokkend, evenmin als het in de voor-oorlogse jaren gebruikte nevenargument bij de vervulling van een vacature van hoogleraar in het agrarisch recht, dat het belangrijk was om een goede bestuursjurist in de Senaat te hebben. Belangrijk is dat de Landbouwhogeschool de waarde van enige kennis van de beginselen van het (agrarisch) recht voor zijn studenten altijd onderkend heeft.¹

Hiermee is getracht een beeld te schetsen van het begrip agrarisch recht, zoals zich dat aan de Landbouwhogeschool heeft ontwikkeld. Thans is het een verzamelnaam, waaronder een veelheid van activiteiten bedreven wordt, zoals moge blijken uit de hierna volgende bijdragen van de collegae en uit het als bijlage toegevoegde onderwijs- en onderzoekprogramma van de vakgroep.

1. Dat het niet mogelijk maar ook niet belangrijk is om het terrein van het agrarisch recht scherp af te bakenen geven ook Brussaard en Snijders aan in een artikel in *Ars Aequi*: 'Agrarisch recht in Nederland'. *Ars Aequi* 34 (1985), p. 394 e.v.